

І. Назаров, кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Використання терміна «суд» у законодавстві України

Термін «суд» є багатозначним, що виявляється при використанні його як в юридичних наукових і навчальних роботах, так і в законодавстві, на що неодноразово зверталася увага дослідників¹. Багатовікова історія функціонування суду як елемента державної влади не раз вносила корективи у розуміння даного інституту і об'єктивно зумовлює кілька значень розглянутого терміна. Нині можна виділити декілька найбільш уживаних значень терміна «суд». Цей термін використовують у розумінні правосуддя або державного органу, що розглядає та вирішує правові спори між різними суб'єктами суспільних відносин (суд першої інстанції, апеляційної, касаційної), або приміщення, в якому такий орган перебуває, або судового процесу, розгляду спору між кількома суб'єктами, або судді (складу суду), що слухає справу.

Питання розуміння та використання терміна «суд» в основному розглядалися у роботах щодо судової влади та судової реформи такими ученими та практиками, як В. І. Анішина, К. В. Гусаров, С. Л. Дегтярьов, О. В. Колісник, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, В. В. Сердюк, Н. В. Сібільова, А. О. Селиванов, С. Г. Штогун, Д. М. Чечот та ін. Проте зрозуміло, що не на всі питання було знайдено відповіді. У межах цієї роботи пропонується аналіз законодавчого використання терміна «суд» з метою показати його використання у різних значеннях та запропонувати можливий варіант вирішення цієї проблематики.

Незважаючи на можливість використання терміна «суд» у різному значенні, багато дослідників робили певні спроби формулювання його єдиного розуміння або обґрунтовували необхідність використання для характеристики відповідного явища, дії або органу.

¹ Див.: Організація судових та правоохоронних органів : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х., 2007. – С. 91–92. – 528 с.; Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. – К., 2004. – С. 43.

Так, С. Л. Дегтярьов уважає, що найбільш виправданим є визначення суду як органу судової влади. На думку дослідника, під таке визначення підпадає тільки суд, що сприяє виділенню його серед інших судових органів¹. На наш погляд, до органів судової влади належать не лише суди², тому використовувати дане визначення винятково для позначення суду як державного органу судової гілки влади нелогічно.

В. В. Сердюк говорить про суд як про орган і підкреслює державний характер судових органів та вказує на необхідну для них незалежність від неофіційного впливу законодавчих, виконавчих структур, органів, їх службових осіб, «телефонного права» та інших засобів впливу для забезпечення ухвалення законних та обґрунтованих рішень у справах³.

С. Г. Штогун, не конкретизуючи значення терміна «суд», зазначає, що судова влада здійснюється через діяльність всієї судової системи — судових установ першої інстанції, апеляційної, касаційної, різних ланок, рівнів загальних і спеціальних судів⁴.

В. І. Анішина розглядає суд як частину державної влади і підкреслює, що він виступає від імені держави мовою права, а не сили, діє виключно з ініціативи заінтересованої особи і тільки в конституційно визначених цілях правосуддя, що робить його винятково соціально цінним інститутом. Дослідник розглядає суд у досить широкому розумінні, зазначає, що саме цей державний орган є провідником права та діє як механізм досягнення балансу між публічним і приватним інтересом, як гарант застосування норм і правил, що відповідають конституції, правовим принципам, нормам міжнародного права. Зрештою В. І. Анішина вважає за можливе використання терміна «суд» як синоніма судової влади⁵, із чим погодитися повністю все-таки не можна, оскільки навіть найширше розуміння суду як державного органу не може охоплювати всіх ознак судової влади як гілки державної влади.

¹ Дегтярьов С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / С. Л. Дегтярьов. – М., 2007. – С. 7.

² Див.: Назаров І. В. Органи судової влади України / І. В. Назаров // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 10. – С. 9–12.

³ Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади : монографія / В. В. Сердюк. – К., 2007. – С. 172.

⁴ Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. Г. Штогун. – Х., 2004. – С. 21.

⁵ Анішина В. И. Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации: формирование, содержание и перспективы развития / В. И. Анишина. – М., 2006. – С. 10, 11.

Представники процесуальних наук при вивченні суду як органу значну увагу приділяють елементам його статусу та окремо — його повноваженням. Так, К. В. Гусаров зазначає, що правове становище суду визначається правосуб'єктністю, структурними компонентами якої є юрисдикція, а також предметні і функціональні повноваження¹. О. В. Колісник вважає суттєвим для визначення суду розгляд його правосуб'єктності, яка виявляється у трьох аспектах: а) як можливість конкретного органу судової системи, під юрисдикцію якого підпадає і якому підсудна справа, вирішувати цю справу (загальна правосуб'єктність); б) правосуб'єктність суду як здатність конкретного складу суду розглядати певну справу (конкретна правосуб'єктність); в) правосуб'єктність суду як здатність окремих членів складу суду брати участь у розгляді справи (індивідуальна правосуб'єктність).

Д. М. Чечот, порівнюючи статус судді і суду, зазначає, що саме суд як орган влади є суб'єктом процесуальних правовідносин, а не судді чи інші особи, які входять до складу цього органу. Тому будь-які відносини, що виникають у різних суб'єктів із суддею, є відносинами з відповідним судом². Іншу думку мають Є. Б. Абросімова та Л. Д. Владимірова, які вважають, що судова влада реалізується через особливу процесуальну форму і належить не будь-якій окремій судовій установі, а здійснюється суддями — носіями судової влади³. С. Г. Штогун із цього питання висловлюється не так однозначно, зауважуючи, що носіями судової влади є широке коло суб'єктів. Такими суб'єктами можуть бути як органи (суди, що входять до складу судової системи), так і посадові особи (судді та інші особи, що входять до організаційно-правових структур судової влади, наприклад, помічники судді)⁴.

Що стосується законодавчого регулювання терміна «суд», то слід зазначити відсутність його чіткого визначення. Втім вітчизняний законодавець не розкриває жодного з основних понять у цій сфері. І в Конституції України, і в Законі України «Про судоустрій України»

¹ Гусаров К. В. Гражданская процессуальная правосубъектность суда апелляционной инстанции и его предметные полномочия / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2004. – № 1. – С. 80–83.

² Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу / Д. М. Чечот. – СПб., 2005. – С. 90.

³ Абросімова Е. Б. Конституционные модели судебной власти. Сравнительное конституционное право / Е. Б. Абросімова, Л. Д. Владимірова. – М., 2001. – С. 56.

⁴ Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. Г. Штогун. – Х., 2004. – С. 24.

вживаються терміни «судова влада», «судова система», «суд», але їх поняття не визначається.

Якщо аналізувати норми Конституції України, то можна дійти висновку, що в більшості випадків термін «суд» використовується у розумінні державного органу судової влади, основним завданням якого є здійснення правосуддя і до якого можуть звернутися громадяни з метою захисту своїх прав. Наприклад, у ч. 2 ст. 59 Конституції України присутня чітка паралель: суд — державний орган. У такому ж розумінні використовується термін «суд» і в інших нормах Конституції України, у тому числі й у розділі VIII Правосуддя.

Аналіз статей 1–3 Закону України «Про судоустрій України»¹ також дає підстави дійти висновку, що законодавець судову владу розглядає як гілку державної влади, а серед органів судової влади бачить суди, які, у свою чергу, утворюють судову систему.

У частині 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій України» зазначається, що суддя, який розглядає справу одноособово, діє як суд. Це свідчить про те, що у статті термін «суд» був використаний уже в іншому значенні, не як державний орган, а в дещо скороченому, як склад суду, що слухає справу.

У частині 1 ст. 17 Кримінально-процесуального кодексу² (далі — КПК) це положення закріплене більш коректно, незважаючи на те, що його норми приймалися значно раніше: «кримінальні справи розглядаються в суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду». Але у ст. 32 КПК України законодавець чітко закріпив, що в кримінально-процесуальному законодавстві під терміном «суд» розуміються не тільки всі судові органи, що входять у судову систему України та мають право розглядати кримінальні справи, але й суддя, що одноособово розглядає справу. Даному визначенню не зовсім відповідає розуміння суду, що випливає зі ст. 31 КПК України, де термін «суд» уживається як установа, оскільки суддя, що слухає справу та виносить по ній судові рішення, не є установою. Так само при визначенні підсудності кримінальних справ законодавець використовує назви судів певних інстанцій і рівнів (районний суд, апеляційний суд), розуміючи під ними судову установу в цілому (розділ другий КПК України). Крім того, КПК України використовує і термін «суддя», ро-

¹ Про судоустрій України : Закон України від 7.02.2002 р. № 3018-III // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 10. – Ст. 441.

² Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР – 1961. – № 2. – Ст. 15.

зуміючи під ним не лише особу, що займає посаду судді у відповідному суді або голову суду, його заступника (п. 5 ч. 1 ст. 32), але й суддю, у провадженні якого перебуває справа (ч. 7 ст. 52¹). Отже, термінами «суд» і «суддя» законодавець у КПК України в ряді випадків визначає однакове поняття — «склад суду».

У Кодексі адміністративного судочинства України (далі — КАС України)¹ використовуються два терміни: «суд» і «адміністративний суд». Термін «суд» вживається для визначення судді адміністративного суду, який розглядає і вирішує адміністративну справу одноособово, або колегії суддів адміністративного суду (п. 3 ч. 1 ст. 3 КАС України). А під терміном «адміністративний суд» розуміється суд загальної юрисдикції, що компетентний розглядати і вирішувати адміністративні справи (п. 2 ч. 1 ст. 3 КАС України). Тобто в цьому кодексі термін «суд» використовується виключно для визначення складу суду, у провадженні якого перебуває справа. А терміном «адміністративний суд» визначається певна судова установа у складі судової системи України.

У Господарському процесуальному кодексі України (далі — ГПК України)² немає визначення суду або господарського суду, але дається визначення судді як посадової особи господарського суду (ст. 19 ГПК України) та вказується, що розгляд (перегляд) справ у господарських судах здійснюється суддею одноособово або колегією суддів (статті 4–6 ГПК України). У цьому кодексі вживаються терміни «господарський суд», «суддя». Термін «господарський суд» вживається у двох значеннях: або як судова установа, яка має право порушувати та вирішувати господарські справи (статті 2, 4¹ ГПК України), у разі необхідності вказується більш конкретно, який саме мається на увазі господарський суд — місцевий, апеляційний чи Вищий господарський суд України; або, коли йдеться про порядок розгляду господарської справи, у розумінні складу суду, який слухає справу. Термін «суддя» використовується стосовно організаційних дій, які має виконати суддя під час слухання справи (розділ IX ГПК України). Для визначення складу суду, який слухає справу, термін «суд» майже не вживається. Відсутність у ГПК України багатьох термінів, які б визначали те саме поняття, сприяє більшій точності, але, слід визнати, і в цьому проце-

¹ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Офіц. вісн. України – 2005. – № 32. – Ст. 1918.

² Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1992 р. № 1798-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

суальному кодексі немає чіткої різниці між термінами «господарський суд» та «суддя».

У Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України)¹ так само, як і в КПК України, закріплюється, що у випадку коли суддя одноособово розглядає справу (у судах першої інстанції), він є головуючим і діє від імені суду (ч. 1 ст. 18 ЦПК України). Але статті з визначеннями термінів, які використовуються у кодексі, немає, тому значення терміна «суд» можна виводити, лише виходячи із ситуації, коли він використовується. І аналіз норм кодексу дає право сказати, що термін «суд», залежно від ситуації, використовується і для визначення державної установи, до якої можна звернутися з цивільним позовом (наприклад статті 3, 17, 107 ЦПК України), і для визначення складу суду, що слухає справу.

Отож, підбиваючи попередній підсумок аналізу нормативного використання терміна «суд», слід зазначити відсутність послідовності та однозначності його використання в різних ситуаціях. Водночас необхідно визнати, що використовувати у всіх нормативних актах термін «суд» в одному значенні було б украй складно (якщо взагалі можливо), але й допускати настільки різне розуміння даного терміна в процесуальних кодексах не можна. Тому, щоб забезпечити однакове розуміння і використання настільки важливого для держави терміна, яким є «суд», необхідно:

1. Умовно розділити законодавчі акти на такі, що регулюють: а) устрій судової системи (питання структури судової системи, видів судів та їх юрисдикції) і б) процесуальні кодекси, що регламентують порядок здійснення судами правосуддя по конкретних видах правових спорів.

2. У законах України «Про судоустрій України», «Про статус суддів» та інших нормативних актах, що регламентують організаційні питання судового устрою країни або окремого судового органу, використовувати термін «суд» у розумінні державного органу судової гілки влади, що здійснює правосуддя.

3. У кодифікованих процесуальних актах необхідно забезпечити однакове розуміння терміна «суд» незалежно від виду судочинства або контексту його використання. Для цього в кожному кодексі поряд із терміном «суд» мають використовуватися терміни «загальний суд»

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Офіц. вісн. України – 2004. – № 16. – Ст. 1088.

(або «адміністративний суд», «господарський суд», залежно від кодексу), «суддя», «головуючий суддя». Тоді для розуміння суду як органу можна використовувати терміни «загальний суд», «адміністративний суд», «господарський суд» або «суд першої інстанції», апеляційної, касаційної; термін «суд» буде використовуватися в розумінні складу суду, що слухає справу, а терміни «суддя», «головуючий суддя» — для регламентації організаційних або процесуальних повноважень відповідного судді в рамках прийняття справи до провадження, її слухання або забезпечення виконання судового рішення.

4. Закон України «Про судоустрій України» слід доповнити статтею, що визначає суд як орган судової влади, що здійснює правосуддя і входить до судової системи України. У кожному кодифікованому процесуальному акті, у свою чергу, необхідно ввести статтю, що визначає значення використовуваних термінів, для розмежування термінів «суд» у розумінні судового органу і складу суду.

Ще один вітчизняний нормативний акт, який потребує уваги при визначенні позиції законодавця щодо терміна «суд», — Закон України «Про третейські суди»¹. Третейським судом визнається недержавний незалежний орган, що створюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та (або) юридичних осіб у визначеному порядку для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про третейські суди»). Таке визначення третейського суду дає можливість зробити висновок, що законодавець констатує факт створення та функціонування недержавних судових органів, які не входять до складу судової системи України. Завдання таких органів подібні до завдань державних судів — захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону (ст. 3 Закону України «Про третейські суди»). Але відмінностей між судами судової системи та третейськими судами набагато більше, головними із яких є такі: а) недержавний статус третейських судів та характер третейського судочинства; б) третейські суди утворюються без статусу юридичної особи (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про третейські суди»), тому їх не можна розглядати як орган; в) держава не регулює організаційні питання діяльності зареєстрованих третейських судів; г) вимоги до суддів тре-

¹ Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 23. – Ст. 1540.

тейських судів є значно нижчими порівняно з вимогами до суддів судів загальної юрисдикції; г) рішення третейського суду обов'язкові лише для сторін, спір яких слухався; д) третейські суди не входять до складу судової системи України та не утворюють власної системи третейських судів; е) третейські суди приймають рішення не ім'ям України а тільки від свого імені; ж) юрисдикція третейських судів, на відміну від юрисдикції судів загальної юрисдикції, не поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Можна продовжити перелік відмінностей між судами загальної юрисдикції та третейськими судами, але навіть ті, які названі, настільки суттєві, що стали підставою для пропозицій змінити назву третейських судів, щоб у ній не було слова «суд». Так, С. Л. Дегтярьов пропонує перейменувати третейський суд на арбітраж, що дозволить на рівні дефініцій відокремити органи державної влади від недержавних¹. Висловлюються й інші точки зору. М. Наумчик, навпаки, вважає доцільним внести зміни до Конституції України та включити недержавні суди, утворені відповідно до закону, до системи судів, що здійснюють правосуддя в Україні².

Для вирішення цього питання слід звернути увагу на позицію Конституційного Суду України, який у своєму рішенні визнав, що звернення до третейського суду є одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин³. Крім того, Конституційний Суд України підкреслив, що третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин — це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Тому третейський розгляд спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права не можна розцінювати як правосуддя.

Оскільки рішення Конституційного Суду України є остаточними, не підлягають оскарженню і скасуванню, то можна зробити висновок,

¹ Дегтярьов С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / С. Л. Дегтярьов. – М., 2007. – С. 7.

² Наумчик М. Третейські суди: питання вдосконалення статусу і порядку функціонування / М. Наумчик // Персонал. – 2007. – № 4. – С. 82.

³ Рішення Конституційного Суду України від 10.01.2008 р. за № 1-рп/2008 (справа про завдання третейського суду) // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 28. – Ст. 903.

що законодавець шляхом прийняття Закону України «Про третейські суди» зробив перші кроки у створенні недержавних судових установ, а органи судової влади (в особі Конституційного Суду України) підтвердили, що ці наміри є законними і такими, що відповідають Конституції України.

Зарубіжною практикою, заснованою в тому числі на нормах міжнародного права, визнана можливість передачі державою на розгляд недержавних судів певних видів спорів. Так, наприклад, загальні засади арбітражного розгляду спорів визначені Європейською конвенцією про зовнішньоторговельний арбітраж від 21.04.1961 р.¹, у тексті якої використовуються терміни «арбітраж», «арбітражний суд», «державний суд». Під арбітражем розуміється розгляд спорів арбітрами, призначеними по кожній окремій справі (арбітраж *ad hoc*), або постійними арбітражними органами. Під арбітражним судом або державним судом розуміється відповідний недержавний або державний суд, компетентний розглядати спір. Тобто міжнародні акти допускають можливість використовувати в назві недержавних органів, компетентних розглядати певні види спорів, термін «суд».

Толерантне ставлення міжнародного співтовариства до створення і діяльності недержавних судів (як спосіб розширити права людини для захисту своїх свобод та інтересів) було сприйнято на рівні окремих країн і спричинило їх широку видову розмаїтість. Так, Е. Б. Абросимова виділяє такі види недержавних (квазісудових) судів, що не входять до судової системи країни: 1) громадські суди, які підрозділяються на: а) суди окремих територіальних або професійних співтовариств (товариські суди, сільські суди, суди офіцерської честі) і б) громадські суди, які сприяють розгляду цивільних спорів (медіатори, консилиатори, арбітри, третейські судді); 2) релігійні суди (які розглядають внутрішньоконфесійні спори на підставі канонічного або іншого виду релігійного права або поширюють свою юрисдикцію на більш широке коло спорів, у тому числі й за участю мирян); 3) шаріатські або мусульманські суди, що діють у країнах, які визнають як пануючу релігію іслам².

Таким чином, при використанні терміна «суд» слід враховувати певні умови і ситуації. По-перше, важливість і значущість суду для

¹ Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 21.04.1961 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 44. – С. 357. – Ст. 2940.

² Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Е. Б. Абросимова. – М., 2002. – С. 33–34.

держави та суспільства обумовлює його часте використання в широкому спектрі значень не лише на побутовому рівні, але й у законодавстві — як інститут, як подія, як явище, як суб'єкт. Одна з причин такого стану — відсутність єдиної і однозначної позиції в цьому питанні юридичної науки. По-друге, визнання права використовувати термін «суд» не тільки щодо державних судових органів, але й недержавних так само ускладнює формування його єдиного визначення через велику кількість відмінностей між державними та недержавними судами і розмаїтість останніх. Отож, з огляду на важливість однакового розуміння термінів у законодавстві, необхідно в кожному нормативному акті, що використовує термін «суд», конкретно визначати його значення.